

УДК 159.96 : 37.091.212
doi: 10.15330/ps.11.1.77-84

Галина Побокіна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології та
соціальної роботи
Східноукраїнський національний
університет ім. В. Даля
ORCID 0000-0002-5517-6754
e-mail: galina0189@ukr.net

Halyna Pobokina

Doctor of Philosophy, Associate Professor of
the Department Practical Psychology and
Social Work
Volodymyr Dahl East-Ukrainian National
University
ORCID 0000-0002-5517-6754
e-mail: galina0189@ukr.net

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖИТТЄВОГО
ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ**

**PROCEDURAL AND EFFECTIVE CHARACTERISTICS OF LIFE CHOICE OF
PERSONALITY IN MODERN SOCIETY**

Анотація. *Мета* дослідження полягає у тому, щоб виявити процесуальні та результативні характеристики життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості. **Методи.** У дослідженні застосовано методи спостереження, бесіда, анкетування, психодіагностичні методики на визначення життєвої позиції особистості та її життєвих завдань, вивчення актуального варіанту життя, ціннісних орієнтацій та системи життєвих смислів; особливостей смисложиттєвих орієнтацій, домінуючої особистісної спрямованості та рівня соціальної фрустрованості, соціально-психологічної адаптивності та специфіки гендерних ролей і оцінки взаємин з соціальним оточенням; методики діагностики внутрішньої / зовнішньої мотиваційної орієнтації, базових потреб, допитливості, відповідальності особистості, параметрів її самоставлення (як усвідомлюваних, так і імпліцитних), мотиваційної індукції і життєвих орієнтацій. **Результати.** Розкрито процесуальні та результативні характеристики життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості. Встановлено, що процесуальні характеристики відображають свідому включеність особистості, міру її самостійності і впевненості в ході здійснення життєвого вибору (їх особливості обумовлені статтю, віком, рівнями особистісної та соціальної зрілості в період ранньої дорослості); результативні характеристики обумовлюють зміст і просторово-часову перспективу вибору і виражені в самооцінці респондентів. Підкреслено, що характеристики життєвих виборів з точки зору його результату можна методично діагностувати за оцінками респондентів часу досягнення бажаного результату вибору. До соціально-психологічних особливостей здійснення життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості віднесено: вікові особливості розглянутого періоду онтогенезу, які детермінуються культурно-історичними, психофізіологічними і психолого-індивідуальними характеристиками особистості, її життєвою позицією та життєвими завданнями; пролонгованість у часі; спрямованість у майбутнє; усвідомлення відповідності своїх професійних і особистісних якостей вимогам професії; ступінь сформованості системи ціннісних орієнтацій та життєвих смислів і надання переваги актуальному варіанту життя.

Ключові слова: особистість, період ранньої дорослості, особистісна зрілість, соціальна зрілість, життєвий вибір.

Abstract. Purpose. The aim of the study is to identify the procedural and effective characteristics of a person's life choices in early adulthood. **Methods.** The study used methods of observation, conversation, questionnaires, psychodiagnostic techniques to determine the life position of the individual and his life tasks, the study of current life, values and systems of life meanings; features of semantic life orientations, dominant personal orientation and level of social frustration, socio-psychological adaptability and specifics of gender roles and assessment of relationships with the social environment; methods of diagnosis of internal / external motivational orientation, basic needs, curiosity, responsibility of the individual, the parameters of his self-esteem (both conscious and implicit), motivational induction and life orientations. **Results.** Procedural and effective characteristics of a person's life choice in the period of early adulthood are revealed. It is established that the procedural characteristics reflect the conscious involvement of the individual, the degree of his independence and confidence in the implementation of life choices (their features are due to gender, age, levels of personal and social maturity in early adulthood); performance characteristics determine the content and spatio-temporal perspective of the choice and are expressed in the self-esteem of respondents. It is emphasized that the characteristics of life choices in terms of its result can be methodically diagnosed according to the respondents' time to achieve the desired result of the choice. The socio-psychological

features of the life choice of the individual in early adulthood include: age features of the period of ontogenesis, which are determined by cultural, historical, psychophysiological and psychological and individual characteristics of the individual, his life position and life tasks; prolongation in time; future orientation; awareness of compliance of their professional and personal qualities with the requirements of the profession; the degree of formation of the system of value orientations and meanings of life and giving preference to the current version of life.

Keywords: *personality, early adulthood, personal maturity, social maturity, life choices.*

Постановка проблеми. Сучасні реалії та соціокультурні чинники, які мають глобальний характер, зумовлюють істотні суспільні трансформації, плинність соціальних ролей, статусів, належних і прийнятних форм соціальної поведінки, а також дедалі більше розмаїття соціальних цінностей і ціннісних орієнтацій, які поділяються представниками різних соціальних груп; трансформації та зміни у ставленні до життєвого вибору особистості. Гнучко змінюючи спосіб детермінації процесів особистісного розвитку, за рахунок зміни інтерпретативного комплексу, життєвий вибір визначає подальший напрямок самоорганізації особистості, як складної відкритої системи. Найбільш відповідальним цей процес стає у період ранньої дорослості, адже становлення особистості переходить в цей час на новий рівень життєдіяльності, що супроводжується життєвим вибором, який безпосередньо корелює з процесом прийняття рішення, стаючи його невід'ємним компонентом (Груб'як, 2016).

Отже, вивчення процесуальних та результативних характеристик життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості є актуальним завданням, яке піднімається в цій статті.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній психології можна виділити лише окремі цільові актуальні роботи вчених стосовно проблеми життєвого вибору, а саме розкриття питання психології свідомого вибору (Вінс, 2018), ефективності прийняття педагогічних рішень в ситуаціях вибору (Чернобровкін, Чернобровкіна, 2009), вплив раннього юнацького віку на подальше формування особистості через призму рішень життєвого вибору (Титаренко, 2005), з'ясування соціально-психологічних особливостей самообмеження особистості у віці ранньої дорослості (Українець, 2019), зокрема в умовах професійної кризи (Турбан, 2018) та ін. Проблема прийняття життєвого вибору вивчалася також у контексті життєтворчості особистості (І. Єрмаков, В. Нечипоренко, Д. Пузіков, Л. Сохань та ін.), побудови її життєвого шляху (К. Абульханова-Славська, Ш. Бюлер, П. Жане, В. Панок, Г. Рудь та ін.), часу життя і психологічного віку (Кроник, Ахмеров, 2008).

Констатовано, що феномен життєвого вибору наразі має складний інтерпретативний базис. У процесі онтогенезу, освоюючи, зокрема, соціальний досвід, особистість перетворює його у власні цінності, установки, смисли, орієнтації тощо. Одним із визначень життєвого вибору є саме механізм кардинальної трансформації життєвих смислів, як джерело особистісних трансформацій, процес розгортання життєвих орієнтирів особистості і структурування відповідно до них власних життєвих перспектив (Бретман, 2013).

Підкреслюється, що саме у віці ранньої дорослості особистість вже має певну психосоціальну структуру, світогляд, моральні норми тощо; у подальшому ці чинники є одними з головних в процесі прийняття рішень в рамках життєвого вибору (Пілецька, 2018).

Встановлено, що життєвому вибору відводиться провідна роль при вивченні характеру впливу подальших дій особистості на її соціальну зрілість та процес самовизначення. Зазначається, що соціальна зрілість найбільшою мірою проявляється у життєвих виборах і відповідальності за прийняті рішення, у відносинах з іншими і самоставленні, специфічній ієрархії цінностей, а особливості життєвого вибору залежать від структури соціальної зрілості, що дозволяє припустити наявність певної типології соціальної зрілості / незрілості (Завацька, Тоба, Жигаренко, Сербін, 2015).

Отже, незважаючи на багатогранність наукових досліджень, присвячених проблемі життєвого вибору та прийняття життєвих рішень, зокрема у віці ранньої дорослості, багато питань цієї складної теми залишилися не до кінця структурованими в єдину систему, а сама проблема вимагає більш ретельного емпіричного і теоретичного опрацювання, що надасть

можливість більш глибоко трактувати процес життєвого вибору особистості, роблячи акцент на віці ранньої дорослості, як її діяльності, орієнтованій на створення умов, що забезпечують досягнення поставлених життєвих цілей, формування життєвих смислів та життєвих перспектив.

Мета дослідження полягає у тому, щоб розкрити процесуальні та результативні характеристики життєвого вибору особистості. Завдання дослідження полягають у тому, щоб: 1) з'ясувати особливості життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості у гендерному вимірі; 2) визначити соціально-психологічні ресурси та бар'єри здійснення життєвого вибору особистості у віці ранньої дорослості.

Методи і методика дослідження. Для досягнення мети та розв'язання завдань у дослідженні застосовано методи спостереження, бесіда, анкетування, психодіагностичні методики на визначення життєвої позиції особистості та її життєвих завдань, вивчення актуального варіанту життя, ціннісних орієнтацій та системи життєвих смислів; особливостей смисложиттєвих орієнтацій, домінуючої особистісної спрямованості та рівня соціальної фрустрованості, соціально-психологічної адаптивності та специфіки гендерних ролей і оцінки взаємин з соціальним оточенням; методики діагностики внутрішньої / зовнішньої мотиваційної орієнтації, базових потреб, допитливості, відповідальності особистості, параметрів її самоставлення (усвідомлюваних та імпліцитних), мотиваційної індукції і життєвих орієнтацій.

Виклад основних положень. Теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми життєвого вибору показав, що життєвий вибір є атрибутивним соціально-психологічним феноменом життєдіяльності особистості, в основі якого лежить суб'єктивний процес мотивованого ранжування і надання переваги об'єктивно існуючій можливості на основі властивої для особистості ментальності, що артикулюється у біфуркаційних точках її життєвого шляху. Констатовано, що життєвий вибір виконує низку важливих функцій: життєтворчу, особистісно-формувальну, адаптивну, гностичну, аксіальну, регулятивну, акмеологічну, за допомогою яких сприяє самореалізації та розвитку особистості, дозволяє істотно розширити вектори життєвого вибору, і обрати ту можливість, яка найбільш ефективна в аспекті результатів її реалізації (Чернобровкіна, 2003). Визначено, що життєвий вибір здійснюється внаслідок суб'єктивного сприйняття, оцінки та інтерпретації ситуації як виборної за допомогою її категоризації й ідентифікації, що, у свою чергу, ініціює необхідність для особистості відповідних дій у вигляді пізнання, оцінки, обрання можливостей для вибору (або відмови від нього) і подальшого прийняття рішення, що є найбільш актуальним у віці ранньої дорослості, коли вирішуються доленосні життєві завдання.

На першому етапі емпіричного дослідження з'ясовувалися особливості психологічних механізмів включення особистості в актуальний варіант життя, що обумовлює її життєвий вибір в період ранньої дорослості. В якості посередника між варіантом життя і особистістю розглядалася система цінностей і життєвих смислів особистості, а також аналізувалися особливості процесу життєвого вибору та етапи його здійснення; проводилося дослідження готовності респондентів до здійснення життєвого вибору в період ранньої дорослості. З цією метою застосовано методики: «Життєва позиція особистості» (Е. Берн), «Життєві завдання особистості» (Т. Титаренко, Т. Ларіна), методики діагностики актуального варіанту життя (А. Шишева), ціннісних орієнтацій (М. Рокич), методика дослідження системи життєвих смислів (В. Котляков).

З'ясовано, що до особливостей здійснення життєвого вибору респондентами можна віднести вікові особливості періоду ранньої дорослості, які детермінуються, зокрема, життєвою позицією та життєвими завданнями. Так, встановлено, що 53,4% досліджуваних обрали (за Е. Берном) конструктивну життєву позицію, 15,5% – оборонну, 31,3% – депресивну; безплідної життєвої позиції по вибірці не виявлено. Аналіз показників за основними життєвими завданнями (за Т. Титаренко і Т. Ларіною), вирішення яких свідчить про життєву і професійну самореалізацію досліджуваних, показав, що досягнення матеріальної

забезпеченості і комфорту, в якості основного життєвого завдання, обирають 30,7% респондентів; досягнення влади і успіху – 64,7%; професійний та особистий саморозвиток – 24,4%; створення сім'ї – 17,6%; реалізацію життєтворчості – 35,3%; загальний показник стратегії за методикою становив 30,3%.

Констатовано, що особливості здійснення життєвого вибору обумовлюються ступенем сформованості системи життєвих смислів і перевагою обрання актуального варіанту життя. Виявлено, що система життєвих смислів виступає в якості психологічної умови життєвого вибору при певному варіанті життя («життя як передмова» (26,9%), «життя за правилами» (15,6%), «життя як творчість» (13,4%), «життя як сон» (2,9%), «життя проти життя» (8,4%), «життя як досягнення» (16,4%), «екзистенціальний конструктор» (життя як предмет творчості) (13,9%), «життя як трата часу» (2,5%)) і опосередковує діалектичні відносини між особистістю і одним із варіантів життя, включаючись в який, особистість адаптується до нього через своєрідну систематизацію структури життєвих смислів і здійснюючи життєвий вибір.

Показано, що здійснення життєвого вибору відбувається відповідно до етапів: усвідомлення значущості цілей, вибору життєвих альтернатив, прийняття попереднього вибору, уточнення та прийняття остаточного вибору, а також його реалізації. Встановлено, що готовність особистості до здійснення життєвого вибору в період ранньої дорослості зумовлюють психологічні механізми (ціннісно-мотиваційні, емоційно-чуттєві, інтелектуальні, вольові), які актуалізуються в залежності від спрямованості життєвого вибору (професійного самовизначення, визначення власної життєвої позиції, вибору супутника життя тощо).

Встановлено, що в цілому система життєвих смислів має змістовні зв'язки з термінальними цінностями респондентів у межах ціннісно-смилових взаємин. Виявлені як очевидні взаємозв'язки (щастя інших – альтруїстичні смисли ($r=0,48$; $p\leq 0,05$), суспільне визнання – статусні смисли ($r=0,59$; $p\leq 0,01$), свобода – екзистенційні смисли ($r=0,62$; $p\leq 0,01$) та ін.), так і взаємозв'язки, що вимагають додаткової інтерпретації (життєва мудрість – гедоністичні смисли ($r=-0,67$; $p\leq 0,001$), життєва мудрість – сімейні смисли ($r=0,58$; $p\leq 0,01$)).

Аналіз результатів першого етапу дослідження показав низький рівень підготовленості майже третини (29,8%) респондентів до здійснення життєвого вибору в аспектах планування і побудови власного життя в стратегічних життєвих напрямках.

На другому етапі було дослідження було проведено вивчення соціально-психологічних особливостей життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості у гендерному вимірі. З цією метою були використані анкетування (анкета для вивчення вибору значущого іншого «Самооцінка психологічної адаптивності» (С. Джанерьян, Ю. Ращупкіна)), методики: «Гендерні ролі» (С. Бем), «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д. Леонтьєв), «Домінуюча особистісна спрямованість» (І. Єгоричева), «Рівень соціальної фрустрованості» (Л. Вассерман, у модифікації В. Бойко).

З'ясовано, що вибір значущого іншого є одним з життєвих виборів, істотний вплив на який надає особистісна та соціальна зрілість. Розглянуто результативні показники вибору значущого іншого у чоловіків і жінок, що відображають зміст і просторово-часову перспективу вибору і виражені в самооцінці респондентів.

Для аналізу отриманих результатів був застосований метод полярних груп. При роботі емпіричних даних використовувалися методи непараметричної статистики (критерії Фрідмана, Вілкоксона), процедура квантилювання, біноміальний критерій. Аналіз часових інтервалів для вибору здійснювався з урахуванням квантильних значень індивідуальних показників часових інтервалів, що відзначалися респондентами.

У результаті виділилися групи респондентів із властивими їм відповідними видами зрілості: «висока соціальна адаптованість завдяки внутрішньому контролю» (21,4%); «усвідомлення своїх соціальних ролей» (16,4%); «самовираження» (15,6%); «значущість творчості» (13,9%), які були віднесені до полюсу «особистісна зрілість», а також групи: «акцентування цінностей індивідуалізації» (14,6%); «неконструктивна рефлексивність»

(12,6%); «особистісна інфантильність» (5,5%), які були віднесені до полюсу «особистісна незрілість».

За допомогою методу полярних груп були створені профілі обраного значущого іншого «зрілими» і «незрілими» чоловіками і жінками. Емпірично встановлено, що подібним при виборі значущого іншого для цих груп респондентів є зміст матеріальних цінностей, освіти, віросповідання, особливості способу життя і професійної діяльності, ціннісно-мотиваційної сфер значущого іншого. Для «незрілих» досліджуваних, на відміну від зрілих, є важливим і рівень доходу обраної значущою іншою людиною.

Аналіз самооцінок респондентів часової перспективи вибору значущого іншого виявив, що загальною закономірністю для всіх респондентів є вибір значимої людини на тривалий період часу – понад 7 років.

На третьому етапі дослідження було проведено вивчення соціально-психологічних ресурсів та бар'єрів здійснення життєвого вибору в період ранньої дорослості. З цією метою була застосована методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд, в адаптації О. Осницького). Значущою особливістю цієї методики була можливість виступити індикатором включення респондентів у взаємодію з соціумом за показниками соціально-психологічної адаптації, а також визначити показники конструктивної і деструктивної взаємодії з ним. Для оцінки взаємин з найближчим соціальним оточенням респондентів застосовувалася методика Н. Кузьміної, що дозволила виявити значимість їх найближчого соціального оточення і визначити бажані відносини з ним, що впливають на життєвий вибір. В якості можливих особистісних ресурсів включення в життя соціуму розглядалися параметри мотивації, що встановлювалися за опитувальниками «Шкали академічної мотивації» (Т. Гордєєва, О. Сичов, Є. Осін), внутрішньої / зовнішньої мотиваційної орієнтації (Т. Амабіле), базових потреб (Е. Дісі), допитливості (Т. Кашдан), відповідальності особистості (В. Прядєін), параметрів її самоставлення (за С. Панлілєєвим), як усвідомлюваних, так і імпліцитних (модифікація М. Падун), мотиваційної індукції (Ж. Нюттен) й життєвих орієнтацій (О. Коржова).

Результати цього етапу дослідження показали, що особистісні якості респондентів у віці ранньої дорослості, які характеризують їх особистісну та соціальну зрілість, можуть бути не тільки ресурсом, але і бар'єром активного включення у взаємодію з соціумом в умовах, коли ця взаємодія розглядається як така, що перевищує за складністю наявні у них можливості. Одним з істотних індикаторів оцінки ситуацій взаємодії з соціумом, як надмірно складним, є зниження самоприйняття і насторожене ставлення до соціального оточення, а також виражене прагнення перекласти вирішення своїх проблем і життєвого вибору на оточуючих, особливо, якщо соціальне оточення розглядається як таке, що демонструє позитивне ставлення і готовність до підтримки.

Отримані дані наводять до розуміння, що стихійно сформована у респондентів готовність до взаємодії з соціумом недостатня для активного включення в соціальний контекст життя і самореалізації та здійснення конструктивного життєвого вибору, що призводить до необхідності цілеспрямованої соціально-психологічної роботи з підтримки становлення такої готовності.

З'ясовано, що у групі респондентів, які обрали актуальним варіант «життя як передмова» транзитивний локус контролю мав позитивну кореляцію з параметрами ближньої перспективи: з подіями, що відбуваються у теперішній час ($r=0,66$; $p\leq 0,05$) і очікуваними протягом року ($r=0,68$; $p\leq 0,05$). У групі респондентів, які обрали актуальним варіант «життя як досягнення», відзначені зв'язки транзитивної мінливості з мотиваційними об'єктами, які передбачаються у другій половині дорослого життя ($r=0,67$; $p\leq 0,05$). Шкала транзитивного освоєння внутрішнього світу негативно корелює з цим періодом життя ($r=-0,73$; $p\leq 0,05$) та з об'єктами професійної діяльності ($r=-0,70$; $p\leq 0,05$). Респонденти, які обрали актуальним варіант «життя за правилами» відрізняються внутрішнім транзитивним локусом контролю, вони відчувають відповідальність за події свого життя і прагнуть ними управляти. Ця шкала має кореляцію з параметрами ближньої перспективи,

а саме з початком дорослого життя ($r=0,91$; $p\leq 0,01$) і всім періодом ранньої дорослості ($r=0,84$; $p\leq 0,01$). Шкала транзитивної освоєння світу має виражені зв'язки з параметрами глибини часової перспективи. Для респондентів, які обрали актуальним варіант «життя як сон», освоєння зовнішнього світу має негативний зв'язок ($r=-0,77$; $p\leq 0,05$) з моментом сьогодення. Ця ж шкала має високу кореляцію з мотиваційними об'єктами, розташованими у їх часовій перспективі протягом одного-двох років ($r=0,82$; $p\leq 0,01$). Досліджувані в теперішньому часі прагнуть до самоздійснення в зовнішньому світі. Все подальше життя (зрілість і старість) цікавить їх менше ($r=-0,72$; $p\leq 0,05$). Також відзначені зв'язки цієї шкали зі змістовною наповненістю образу майбутнього, найвищі з яких – з мотиваційними об'єктами, які належать до деяких аспектів особистості суб'єкта ($r=0,83$; $p\leq 0,01$). Самоздійснення в зовнішньому світі вбачається ними за рахунок власних особистісних характеристик. У групі респондентів, які обрали актуальним варіант «життя як творчість», виявлено найменше зв'язків між параметрами і вмістом часової перспективи і шкалами життєвих орієнтацій. Виявлено достовірні зв'язки мотиваційних об'єктів, розташованих у другій половині дорослого життя з транзитивною стабільністю ($r=-0,76$; $p\leq 0,05$), яка характеризує суб'єкта, що прагне реалізувати можливості сьогодення.

Отже, кожен тип життєвих орієнтацій відрізнявся своєрідністю зв'язків з часовою перспективою і впливав на життєвий вибір особистості в період ранньої дорослості.

Висновки. Проведений аналіз сутності життєвого вибору особистості дає змогу прийти до певних результатів, в яких підтверджується гіпотеза дослідження:

1. Встановлено, що процесуальні характеристики відображають свідому включеність особистості, міру її самостійності і впевненості в ході здійснення життєвого вибору (їх особливості обумовлені статтю, віком, рівнями особистісної та соціальної зрілості в період ранньої дорослості).

2. Результативні характеристики обумовлюють зміст і просторово-часову перспективу вибору і виражені в самооцінці респондентів. Підкреслено, що характеристики життєвих виборів з точки зору його результату можна методично діагностувати за оцінками респондентів часу досягнення бажаного результату вибору.

3. До соціально-психологічних особливостей здійснення життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості віднесено: вікові особливості розглянутого періоду онтогенезу, які детермінуються культурно-історичними, психофізіологічними і психолого-індивідуальними характеристиками особистості, її життєвою позицією та життєвими завданнями; пролонгованість у часі; спрямованість у майбутнє; усвідомлення відповідності своїх професійних і особистісних якостей вимогам професії; ступінь сформованості системи ціннісних орієнтацій та життєвих смислів і надання переваги актуальному варіанту життя.

4. Особливості життєвого вибору залежать від гендерних особливостей та структури особистісної та соціальної зрілості, що дозволило запропонувати типологію зрілості / незрілості у контексті здійснення життєвого вибору.

5. Визначено соціально-психологічні ресурси та бар'єри здійснення життєвого вибору в період ранньої дорослості, пов'язані з параметрами соціально-психологічної адаптації, індикаторами взаємодії з соціальним оточенням, параметрами внутрішньої / зовнішньої мотиваційної орієнтації, базовими потребами, показниками допитливості, відповідальності особистості, параметрами її самоставлення, як усвідомлюваними, так і імпліцитними, мотиваційної індукції і життєвих орієнтацій.

6. *Перспективним* напрямом подальших досліджень у контексті запропонованої нами тематики може бути акцентування уваги на вивченні психологічних чинників і механізмів процесу життєвого вибору особистості на різних етапах її онтогенетичного розвитку. Важливим напрямком подальших досліджень вбачається також вивчення особливостей динаміки та шляхів соціально-психологічної допомоги з підтримки становлення готовності до здійснення життєвого вибору і підвищення ефективності цього процесу у осіб, які перебувають в умовах ресоціалізації / реадаптації, у осіб з інвалідністю та ін.

1. Бретман А. Д. Психологические особенности принятия решений взрослыми в ситуациях жизненного выбора. *Матер. XXXIV междунар. науч.-практ. конф. «Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии»*. 2013. № 11 (34). Ч. II. С. 4–7.
2. Вінс В. Психологія свідомого вибору українцями членства в європейському союзі. *Humanitarium*. 2018. Т. 40. Вип. 1. С. 15–22.
3. Груб'як О. М. Психологічне благополуччя особистості у період ранньої дорослості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2016. 219 с.
4. Завацька Н. Є., Тоба М. В., Жигаренко І. Є., Сербін Ю. В. До питання оцінки ефективності соціальної адаптації особистості в період суспільних трансформацій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. № 2 (37). Т. 3. С. 77–85.
5. Кроник А. А., Ахмеров Р. А. Каузометрия. Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва : Смысл, 2008. 294 с.
6. Пілецька Л. С. Копінг-поведінка як важливий особистісний ресурс подолання криз неповнолітніх. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. № 3 (47). Т. 1. С. 218–224.
7. Титаренко Т. М. Личностный выбор: психология отчаяния и надежды. Київ : Милениум, 2005. 336 с.
8. Турбан В. В. Соціально-психологічні особливості самообмеження особистості в умовах професійної кризи : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Северодонецьк, 2018. 20 с.
9. Українець Л. П. Соціально-психологічні особливості самообмеження особистості у період ранньої дорослості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Северодонецьк, 2019. 285 с.
10. Чернобровкін В. М., Чернобровкіна В. А. Розвиток особистісної свободи як цільовий вектор діяльності психолога у сфері психологічної допомоги. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. Київ : НПУ, 2009. Вип. 26 (50). Ч. 1. С. 142–148.
11. Чернобровкіна В. А. Автономність особистості у контексті проблеми співвідношення внутрішніх і зовнішніх умов психічного розвитку. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2003. Т. 5. Ч. 5. С. 314–318.

REFERENCES

1. Bretman A. D. (2013). Psikhologicheskie osobennosti priniatiia reshenii vzroslymi v situatsiiakh zhiznennogo vybora [Psychological features of decision-making by adults in situations of life choice]. *Mater. XXXIV mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Lichnost, semia i obshchestvo: voprosy pedagogiki i psikhologii»*, 11 (34), ch. II, 4–7 [in Russian].
2. Vins V. (2018). Psykholohiia svidomoho vyboru ukrainsiamy chlenstva v yevropeiskomu soiuzi [Psychology of Ukrainians' conscious choice of membership in the European Union]. *Humanitarium*, vol. 40, iss. 1, 15–22 [in Ukrainian].
3. Hrub'iak O. M. (2016). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti u period rannoi doroslости. [Psychological well-being of the person in the period of early adulthood]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zavatska N. Ie., Toba M. V., Zhyharenko I. Ie., Serbin Yu. V. (2015). Do pytannia otsinky efektyvnosti sotsialnoi adaptatsii osobystosti v period suspilnykh transformatsii [On the question of assessing the effectiveness of social adaptation of the individual in the period of social transformations]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2 (37), vol. 3, 77–85 [in Ukrainian].
5. Kronik A. A., Akhmerov R. A. (2008). Kauzometriia. Metody samopoznaniia, psikhodiagnostiki i psikhoterapii v psikhologii zhiznennogo puti [Causometry. Methods of self-knowledge, psychodiagnostics and psychotherapy in the psychology of the life path]. Moskva: Smysl [in Russian].
6. Piletska L. S. (2018). Kopinh-povedinka yak vazhlyvyi osobystisnyi resurs podolannia kryz nepovno-litnikh. [Coping behavior as an important personal resource for overcoming juvenile crises]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 3 (47), vol. 1, 218–224 [in Ukrainian].
7. Titarenko T. M. (2005). Lichnostnyi vybor: psikhologiiia otchailiia i nadezhdy [Personal choice: the psychology of despair and hope]. Kyiv: Millenium [in Russian].
8. Turban V. V. (2018). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti samoobmezhennia osobystosti v umovakh profesiinoy kryzy [Socio-psychological features of self-limitation of the individual in a professional crisis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Sievierodonetsk [in Ukrainian].
9. Ukrainets L. P. (2019). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti samoobmezhennia osobystosti u period rannoi doroslости [Socio-psychological features of self-limitation of personality in early adulthood]. *Candidate's thesis*. Sievierodonetsk [in Ukrainian].
10. Chernobrovkin V. M., Chernobrovkina V. A. (2009). Rozvytok osobystisnoi svobody yak tsilovyi vektor diialnosti psykholoha u sferi psykholohichnoi dopomohy [Development of personal freedom as a target vector of psychologist's activity in the field of psychological care]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho*

universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 12: Psykholohichni nauky. Kyiv: NPU, 26 (50), ch. 1, 142–148 [in Ukrainian].

11. Chernobrovkina V. A. (2003). Avtonomnist osobystosti u konteksti problemy spivvidnoshennia vnutrishnikh i zovnishnikh umov psykhnichnoho rozvytku [Autonomy of the individual in the context of the problem of the ratio of internal and external conditions of mental development]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy*, vol. 5, ch. 5, 314–318 [in Ukrainian].

Побокіна Г. Процесуальні та результативні характеристики життєвого вибору особистості в сучасному соціумі. *Психологія особистості*. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2021. Т. 11. № 1. С. 77–84. DOI: 10.15330/ps.11.1.77-84
